

RAAD VOOR DIERENAANGELEGENHEDEN

‘RELATIECRISIS?’

VIJFDE VAARKAMPLEZING, 9 JUNI 2020, GEERTEKERK, UTRECHT

Doel en activiteiten van de Raad

De Raad voor Dierenaangelegenheden (RDA) is een onafhankelijke raad van deskundigen die de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit gevraagd of op eigen initiatief adviseert over multidisciplinaire vraagstukken op het gebied van dierenwelzijn inclusief diergezondheid en ethische vraagstukken. De RDA bestaat uit ongeveer veertig leden met zeer uiteenlopende achtergrond en deskundigheid, die er op persoonlijke titel en zonder last of ruggespraak zitting in hebben.

De Raad voor Dierenaangelegenheden behandelt vraagstukken over de volle breedte van het dierbeleid: over gehouden en niet-gehouden, dus 'in het wild levende' dieren, over hobbydieren, over gezelschapsdieren, en over productie- en proefdieren.

De RDA legt het resultaat van zijn beraadslagingen neer in een zogenaamde zienswijze. Die geeft een overzicht van wetenschappelijke en maatschappelijke achtergronden van een vraagstuk, en adviseert over beleidsrichtingen en oplossingsrichtingen voor dilemma's. Consensus is niet noodzakelijk: een zienswijze van de Raad kan minderheidsstandpunten bevatten.

Woord vooraf

De Vaarkampering is een gezamenlijke productie van de Raad voor Dierenaangelegenheden (RDA) en de Faculteit Diergeneeskunde van de Universiteit Utrecht op verzoek van de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. Het is een regelmatig terugkerende lezing, die op initiatief van de Tweede Kamer werd ingesteld als herinnering aan de in 2011 overleden professor Henk Vaarkamp, hoogleraar Veterinaire Apotheek en voormalig voorzitter van de RDA. Het onderwerp van de Vaarkampering heeft altijd te maken met het welzijn en de gezondheid van dieren in Nederland.

De vijfde Vaarkampering werd gehouden op 30 juni 2022 in de Geertekerk in Utrecht en had als thema 'Relatiecrisis?'. De positie van het dier verandert en ook de relatie tussen mens en dier is onderhevig aan maatschappelijke ontwikkelingen.

Aan de hand van drie presentaties van inspirerende sprekers gingen we gezamenlijk op zoek naar houvast in onze relatie met dieren. De wetenschap, de filosofie en de rechtsgeleerdheid bieden aanknopingspunten om te bepalen hoe we ons verhouden tot het dier. Primatoloog Frans de Waal, filosoof Marjan Slob en 'dierenjurist' Janneke Vink gaven, elk vanuit hun eigen expertise, een visie op de gevolgen van

de veranderende 'status' van het dier in de samenleving.

Dit leidde tot inspirerende discussies met de aanwezigen: Als we erkennen dat dieren voelende wezens zijn en een eigen, intrinsieke waarde hebben, wat betekent dat dan voor de rechten van het dier? Hoe gaan we om met de 'gebruikswaarde' die dieren voor ons hebben? Hoe geven we als burger/consument invulling aan onze ethisch/filosofische standpunten met betrekking tot de mens-dier-relatie?

Dit journalistieke verslag geeft inzicht in de inhoud van de presentaties en schetst een beeld van de discussiepunten over het thema. We hopen dat het de herinnering levendig houdt voor degenen die erbij waren, en dat het een informatieve inhaalslag biedt aan degenen die er niet bij konden zijn.

Onze dank gaat uit naar iedereen die heeft bijgedragen aan het succes van deze vijfde Vaarkampering.

Dick Heederik
Hoogleraar One Health Risk Analysis
Faculteit Diergeneeskunde

Marc Schakenraad
Secretaris Raad voor
Dierenaangelegenheden

RAAD VOOR DIERENAANGELEGENHEDEN

‘RELATIECRISIS?’

VIJFDE VAARKAMPLEZING, 9 JUNI 2020, GEERTEKERK, UTRECHT

Universiteit Utrac

RAAD VOOR DIERENAANGELEGENHEDEN

De houding van mensen ten opzichte van dieren verandert. We gunnen dieren meer, we willen ze niet zien lijden, maar hoe geven we invulling aan de mens-dier-verhouding? Bevindt die verhouding zich in een relatiecrisis? Moeten we onze relatie tot het dier heroverwegen en welke consequenties heeft dat dan? Waar vinden we houvast voor onze veranderde kijk op dieren? Die vragen stonden centraal tijdens de vijfde Vaarkamplezing, georganiseerd door de faculteit Diergeneeskunde en de Raad voor Dierenaangelegenheden.

Heikele kwesties, zegt discussieleider Jan Staman: “We zien nu in de maatschappelijke discussie over dierenwelzijn veel polarisatie en activisme. We hebben behoefte aan ankerpunten om die discussie constructief te voeren. De drie sprekers van vandaag geven elk hun eigen visie op de relatie tussen mens en dier.”

Aan het einde van de middag gingen de aanwezigen dan ook niet naar huis met harde antwoorden op de vragen die voorliggen, maar wel met nieuwe inzichten en veel stof tot nadenken.

Vaarkamplezing

Op verzoek van de minister van LNV organiseren de Faculteit Diergeneeskunde en de Raad voor Dierenaangelegenheden (RDA) om het jaar de Vaarkamplezing, ter nagedachtenis aan een van de grondleggers van de RDA, Henk Vaarkamp. Vaarkamp was een markante man, memoreert de Utrechtse hoogleraar Dick Heederik in zijn openingswoord bij de vijfde Vaarkamplezing: “Henk Vaarkamp maakte diverse thema’s breed bespreekbaar, zoals het antibioticagebruik bij dieren, dierenwelzijn en ruiming bij uitbraken van besmettelijke dierziekten.” De RDA is destijds opgericht om deze onderwerpen aan de orde te stellen en te bespreken in een brede context. Daartoe stelt de Raad zienswijzen op, al of niet op verzoek van de Minister. Ook de jaarlijkse Vaarkamplezing is een manier om dier-gerelateerde thema’s te bespreken met een publiek dat – op welke manier dan ook – betrokken is bij onze relatie tot dieren.

Dieren hebben gevoelens en bewustzijn

De wereldberoemde primatoloog Frans de Waal neemt zijn gehoor mee in de veranderde opvattingen over dieren: “Vroeger was antropomorfisme - het toeschrijven van menselijke eigenschappen, ideeën en emoties aan dieren - een doodzonde in de ethologie”, vertelt hij: “Ethologen wilden net zo wetenschappelijk te werk gaan als fysici, en probeerden diergedrag te vangen in data en modellen. Een begrip als ‘moederliefde’ bij dieren was bijvoorbeeld geen issue bij gedragswetenschappers”.

Natuurlijk kwam het de mens ook wel goed uit om gevoelens en emoties bij dieren te ontkennen. Het is ook pas vrij recent geaccepteerd dat dieren pijn kunnen lijden, zegt De Waal: “Tot voor kort was het idee dat een reactie van een dier op pijn puur reflexmatig was, een respons van het perifere zenuwstelsel. Tegenwoordig weten we dat dieren pijnprikkels onthouden, wat aangeeft dat ook het centrale zenuwstelsel betrokken is. En dat geldt niet alleen voor zoogdieren, maar ook voor bijvoorbeeld vissen en krabben.” Het zal geen verbazing wekken dat er in de visserijsector veel weerstand was tegen dit inzicht.

De Waal vertelt dat het ook bekend is dat dieren pessimistisch of optimistisch kunnen zijn: “Dat is onderzocht door dieren eerst te trainen met positieve en negatieve stimuli: Door het aanbieden van een hoge toon voorafgaand aan een pijnprikkel en een lage toon die vooraf gaat aan een beloning leert het dier de associatie tussen de toonhoogte en het gevolg daarvan. Als we vervolgens een ambigue prikkel aanbieden, een toon die tussen hoog en laag in ligt, dan zal een ‘pessimistisch’ dier reageren alsof hij een hoge toon heeft gehoord. Een ‘optimistisch’ dier zal juist een beloning verwachten na de ambigue prikkel.” Met behulp van deze methode is vastgesteld dat varkens in een kaal en saai hok pessimistischer zijn dan varkens in een verrijkte omgeving. Deze inzichten zijn natuurlijk relevant voor de veehouderij, maar

ook voor dierentuinen en voor dierwetenschappelijk onderzoek. “Nu we erkennen dat dieren ‘sentient beings’ zijn, wezens met gevoel en bewustzijn, moeten we als gedragswetenschappers en neurowetenschappers meer bezig zijn met dit inzicht”, vindt De Waal. “En ook de samenleving als geheel moet consequenties trekken uit het feit dat dieren gevoelens, emoties en bewustzijn hebben.”

Taal als wapen

Filosoof en publicist Marjan Slob vertelt over de rol van taal in onze omgang met dieren: “Taal trekt muren op, namen zijn machtsmiddelen”, zegt zij. Een ‘varken’ is een landbouwhuisdier en houden we om vlees te produceren, een ‘hond’ is een gezelschapsdier, waar we liefde voor en verbinding mee voelen.

“Varkens en honden zijn allebei slim, speels en sociaal, maar met een hond zijn we intiem en een varken eten we op.” Slob ziet deze observatie als een open wond: “Waarom is onze ‘behandeling’ van een varken, bijvoorbeeld slachten, toegestaan en is dezelfde ‘behandeling’ van een hond strafbaar?” We weten nu dat dieren emoties en bewustzijn hebben, en zelfs aan politiek doen. We hebben dieren een intrinsieke waarde toegekend, maar hoe gaan we die intrinsieke waarde invullen? Daarvoor moeten we nadenken over de namen die we gebruiken voor verschillende diercategorieën, zoals ‘landbouwhuisdieren’, ‘gezelschapsdieren’, ‘proefdieren’, ‘plaagdieren’, allemaal constructen van de mens om dieren te rubriceren.

Nu we weten dat dieren ‘sentient beings’ zijn, net als wij, moeten we het lijden van zo veel mogelijk dieren verminderen en het geluk van zo veel mogelijk dieren vergroten, leert de filosofie. De filosoof Martha Nussbaum stelt dat we ook voor dieren ethische richtlijnen nodig hebben. De romanfiguur Elizabeth Costello van schrijver J.M. Coetzee vergelijkt de bio-industrie met de Holocaust. “Filosofen zijn aan het radicaliseren”, constateert Slob, “maar het is wel de taak van de filosofie om het lijden te erkennen, in de ogen te kijken en aanknopingspunten te bieden om het lijden te verminderen.”

Slob roept iedereen op om te voelen wat er gebeurt als de grens tussen mens en dier vervaagt: “Mensen hebben het vermogen tot abstract taalgebruik, maar praten over kaders en definities kan afleiden van het begrip van wat lijden is.” Het is moeilijk om onder ogen te zien wat we onze medeschepselen aandoen, maar het is wel noodzakelijk: “Blijf voelen, dat is het meest fatsoenlijke”, besluit Slob.

Rechten voor dieren

Jurist Janneke Vink stelt dat het recht houvast kan bieden in de relatiecrisis tussen mens en dier. Daarbij moeten we ons realiseren dat het recht een construct van de mens is en geen natuurwetenschap. De mens heeft dus ook de macht om het rechtssysteem te veranderen, als onze inzichten veranderen. Sinds 1981 is in de wet verankerd dat het dier een intrinsieke waarde heeft, onafhankelijk van de mens: dieren mishandelen mag niet, want dat schendt de waarde van het dier. “Toch blijven we zitten met een spanningsveld tussen het belang van het dier en het belang van de mens”, zegt Vink. De wetgever heeft bepaald dat dieren een eigen waarde hebben en heeft daarbij gesteld dat dat betekent dat wij met de belangen van het dier rekening moeten houden. Maar hoe?

Vink gaat in op de factoren die het spanningsveld beïnvloeden: “Ten eerste hebben we te maken met de rubricering van dieren naar gebruikscontext, zoals Marjan Slob ook al zei: Een konijn is een konijn, maar voor de mens kan een konijn een proefdier, een gezelschapsdier, een landbouwhuisdier, een wild dier of een plaagdier zijn”, geeft Vink als voorbeeld. Afhankelijk van de rubriek valt dat konijn dan onder de Wet Dieren, de regels voor huisdieren, de wettelijke uitzonderingen voor productiedieren, de Wet op de Dierproeven of de Wet Natuurbescherming.

De tweede factor is de formulering van het recht. Bij het verbod op dierenmishandeling staat: “Het is verboden om zonder redelijk doel of met overschrijding van hetgeen ter bereiking van zodanig doel toelaatbaar is, bij een dier pijn of letsel te veroorzaken dan wel de gezondheid of het welzijn van het dier te benadelen”. Onder het kopje ‘Intrinsieke waarde (zorg)’ staat in de wet: “Dieren zijn gevrijwaard van [...] pijn [...] en chronische stress, voor zover zulks redelijkerwijs kan worden

verlangt”. “De termen ‘redelijk’, ‘toelaatbaar’, ‘noodzakelijk’ en ‘adequaat’ zijn in juridische zin nogal zwak”, zegt Vink: “Over wat we vroeger toelaatbaar vonden – hondenkarren, wilde dieren in circussen, kistkalveren, legbatterijen – denken we nu anders.”

Als derde factor noemt Vink de toepassing van de wet, oftewel toezicht en handhaving op naleving. Het toezicht door de NVWA is nu beperkt: “In 2018 was er volgens de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit een toezichtsintensiteit van nog geen 4%. Dat wil zeggen dat minder dan 4% van de primaire bedrijven werd gecontroleerd op naleving van dierenwelzijnseisen.”

In de tweede helft van 2020 constateerde de NVWA bij ruim 97% van de bezochte slachthuizen (pluimvee en roodvlees) minstens één overtreding.” Volgens Vink is er sprake van structurele misstanden.

Het is lastig om ‘niet-menselijk recht’ een plek te geven in

ons juridische bouwwerk, zegt Vink. Dat geldt overigens niet alleen voor dierenrecht, maar ook voor rechten voor natuurgebieden, rivieren of de Waddenzee.

“We moeten af van het antropocentrisme, waar de instituten van onze democratische rechtstaat uit voortkomen”, zegt Vink. Zij pleit ervoor om na te denken over de vraag hoe een ‘niet-menselijke entiteit’ zijn recht kan halen: “Een dier heeft geen stemrecht en kan zich niet verdedigen in de rechtszaal. Niet-gouvernementele organisaties (ngo’s) willen wel spreken namens dieren of ecosystemen, maar eigenlijk is dit een taak voor de overheid”, vindt Vink.

Hoe nu verder?

Jan Staman vat de bijdragen van de sprekers kort samen: “Van Frans de Waal hebben we geleerd dat dieren bewustzijn en emoties hebben. Marjan Slob zegt dat de taal die we gebruiken invloed heeft op hoe we ons verhouden tot het dier en Janneke Vink ziet in de menselijke rubricering van het dierenrijk in gebruikscategorieën belemmeringen bij het juridisch invullen van dierenrechten.”

Frans de Waal heeft nooit zo nagedacht over de indeling van dieren in hokjes die niets met biologie te maken hebben. Wel verwacht hij dat het loslaten van die hokjes veel consequenties heeft voor onze omgang met dieren: “Gedragwetenschappers moeten aan de slag met deze discussie”, vindt hij. Marjan Slob ziet een paradigmaverschuiving: “We moeten bereid zijn tot heroverweging van de mens-dier-relaties, op

basis van wetenschappelijke inzichten en maatschappelijke ontwikkelingen.” Als we anders (willen) omgaan met dieren, dan zal dit veel impact hebben op onze omgang met alle diersoorten. Volgens De Waal belemmeren geld, belangen en macht oplossingsrichtingen in de veehouderijsector. Vink voegt daaraan toe dat we als consument niet zo veel vrije keus hebben als we denken: “Inkopers van de retail bepalen het aanbod in de supermarkt en de prijs van vlees is niet bepaald marktconform, als we de maatschappelijke kosten meetellen.”

Staman legt de vraag voor hoe radicaal we moeten denken, waar zit ruimte? Volgens Slob is het essentieel dat de mens zichzelf ook als dier ziet en uitgaat van het principe ‘wat gij niet wilt dat u geschiedt, doet dat ook een ander niet’. Wat is fatsoenlijk handelen? Dat is een filosofisch-ethische vraag die iedereen op zijn of haar eigen wijze beantwoordt, maar ook als samenleving als geheel willen we hier consensus in vinden. De mens is (vaak) wreed ten opzichte van het dier, maar ook de natuur is wreed. Het helpt echter niet om alle

predatoren uit de natuur te elimineren, want dat verstoort ecosystemen en leidt tot een explosie van knaagdieren en andere prooidieren. “Dieren eten dieren in de natuur en dat is geen probleem”, zegt De Waal, “maar onze behandeling van dieren in de bio-industrie is abominabel.” De suggestie dat veehouders de dierenwelzijnsregels aan hun laars lappen kwetst een melkveehouder in de zaal: “Ik ben een trotse boer, geen bio-industrieel, en ik zorg goed voor mijn koeien.” Een ‘overtreding’ volgens de NVWA staat niet gelijk aan dierenmishandeling, maar kan ook duiden op een administratieve onvolkomenheid. Hij ziet dat veel mensen zich één voelen met de natuur, maar dat de mens ook een predator is. Als we de maatschappij anders willen inrichten, dan helpt het niet om ‘goed’ en ‘fout’ zo hard tegenover elkaar te zetten, vindt deze melkveehouder. Ook Staman ziet dat de ‘deug-discussie’ mensen kwetst, leidt tot polarisering in het debat en ons niet verder helpt. Vink geeft aan dat we samen moeten praten over wat we als samenleving willen en Slob vult aan dat boeren en andere dierhouders niet de boosdoeners zijn, maar dat het gaat om geld en macht. De Waal heeft ook geen uitspraak gedaan over individuele boeren: “Hoe we met dieren (willen) omgaan is een maatschappelijke discussie.”

Eén van de aanwezigen wil weten wat we als mens kunnen leren van hoe dieren met andere diersoorten omgaan. Volgens De Waal zijn dieren daar niet zo mee bezig, behalve als het gaat om andere dieren als voedsel of als vijand.

In landen zonder democratie zijn dieren veel slechter af dan bij ons. “Toch moeten we onze democratie anders inrichten, zodat ook het dier recht gedaan wordt”, vindt Janneke Vink. Daarbij kunnen we het beste een geleidelijke weg bewandelen, zegt zij, want een radicale omwenteling van democratische principes en instituten zal meer kwaad dan goed doen.

Om gehouden dieren de gelegenheid te geven om natuurlijk gedrag te vertonen (binnenkort een wettelijke verplichting) moeten we rekening houden met de behoeften van het dier: “Een sociaal kuddedier, zoals een paard, mag dus niet in z’n

eentje in de wei, varkens moeten wroetgelegenheid hebben en kippen moeten kunnen stofbaden”, legt De Waal uit. Filosoof Marjan Slob merkt op dat wij mensen vaak ook elkaars natuurlijke gedrag belemmeren; ook hier is dus de vraag hoe ver we willen en kunnen gaan.

Aan het eind van de middag constateert Dick Heederik dat onze omgang met dieren een worsteling is en blijft. Met de Vaarkamplering willen de faculteit Diergeneeskunde en de RDA het lastige gesprek over mens-dier-relaties aangaan en dat is ook vandaag weer goed gelukt. Heederik pleit ervoor om de uitdagingen te blijven benoemen en met elkaar het gesprek aan te gaan over onze omgang met dieren.

2022, Raad voor Dierenangelegenheden, Den Haag

© Sommige rechten zijn voorbehouden / Some rights reserved
Voor deze uitgave zijn gebruiksrechten van toepassing zoals
vastgelegd in de Creative Commons licentie Naamsvermelding
3.0 Nederland. Voor de volledige tekst van deze licentie zie
<http://www.creativecommons.org/licenses/by/3.0/nl/>

Opmaak en drukwerk:
Xerox/Osage, Den Haag

www.rda.nl

Raad voor Dierenangelegenheden
Bezuidenhoutseweg 73
2594 AC Den Haag

RAAD VOOR DIERENAANGELEGENHEDEN

Bij de productie van deze samenvatting is gebruik gemaakt van papier dat het keurmerk Forest Stewardship Council® (FSC®) draagt. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid. Ook is het papier 100% chloorvrij gebleekt en 100% gerecycled.